

DE CE NU POATE EXISTA STATUL DE DREPT ÎN LIPSA LIBERTĂȚII DE EXPRIMARE?

Autor: Elena-Cristina Enoiu | 19 februarie 2022

Libertatea de exprimare reprezintă, în egală măsură, un principiu fundamental al statului de drept și o garanție a libertății omului privite *lato sensu*, căci de libertatea de exprimare se leagă sistematic o serie consistentă de alte drepturi și libertăți inerente oricărei societăți democratice (libertatea conștiinței, libertatea presei, libertatea de asociere, dreptul la informare, etc.). Statul de drept rămâne un concept lipsit de conținut în absența libertății de exprimare, iar încălcările aduse acestui drept fundamental constituie o formă de erodare a statului de drept, prin cenzurarea, ascunderea sau chiar eliminarea din spațiul public a opiniilor indezirabile, iar, în cazuri extreme, chiar și a persoanelor care le-au emis. Totuși, nefiind un drept absolut, libertatea de exprimare este și ea susceptibilă de limitări, necesare pentru protejarea altor valori fundamentale. Însă pentru ca aceste limitări să fie în conformitate cu legea, ele trebuie să respecte anumite cerințe. Fără a îmi propune să realizez o prezentare exhaustivă, voi încerca să analizez câteva dintre considerentele definitorii ale libertății de exprimare, prezentând totodată și anumite aspecte relevante din portretul juridic al acestui concept.

Ceea ce stă la baza libertății de exprimare și îi justifică importanța în rândul valorilor unui stat de drept este, în primul rând, necesitatea dialogului și a dezbaterii oneste și pertinente din spațiul public. De aceea, libertatea de exprimare reprezintă o precondiție a progresului în societate, contribuind atât la formarea individuală, cât mai ales la construirea unui climat pluralist, în care bogăția ideilor nu este anihilată, ci, dimpotrivă, stimulată și încurajată. O justificare pertinentă pentru rolul libertății de exprimare într-o societate este cea oferită de John Stuart Mill în *Despre libertate*, atunci când afirmă că împiedicarea exprimării, fie și a unei singure opinii, reprezintă o pierdere uriașă nu doar pentru cel împiedicat să o susțină, cât mai ales pentru societate, căci „dacă acea opinie

este corectă, atunci lor li s-a răpit ocazia de a trece de la eroare la adevăr; dacă ea este greșită, ei pierd ceva la fel de profitabil, și anume imaginea mai clară și senzația mai vie a adevărului, produsă prin coliziunea acestuia cu eroarea”¹.

Mai mult, Mill precizează faptul că libertatea de exprimare nu reprezintă un bun de preț necesar societăților democratice DOAR pentru că aceasta contribuie la formarea unor viitori gânditori; dimpotrivă, ea este necesară pentru menținerea unui climat de libertate spirituală, în lipsa căreia potențialul fiecăruia dintre noi rămâne neexploatat. Libertatea de exprimare apare, așadar, ca un cadru imperios necesar pentru desfășurarea oricărui demers ce vizează căutarea adevărului, în lipsa căreia societatea devine un mecanism nefuncțional, sterp, în care toți indivizii au dreptate, iar adevărul este confiscat. Această confruntare a ideilor este capabilă, pe de o parte, să scoată în evidență argumentele superficiale sau false și să arate greșelile unui raționament sau chiar premisele sale false, iar, pe de altă parte, să furnizeze soluții. Mill susține că responsabilitatea principală a guvernanților, dar și a indivizilor, este aceea de a căuta în permanență adevărul, admitând faptul că acesta are, de multe ori, mai multe laturi, și acceptând faptul că niciunul dintre oameni nu este infailibil. Însă, spune Mill, o astfel de conștientizare a limitelor impuse de însăși condiția umană nu ar trebui să paralizeze pe nimeni: oamenii au în continuare responsabilitatea de a căuta cele mai bune soluții și de a se lupta pentru adevăr în fiecare aspect al vieții lor.

Pericolul, mai spune Mill, nu este ciocnirea dintre opinii divergente sau aparent divergente, ci lipsa oricărui disensiuni și acceptarea unanimă și totală a unor idei fără a fi puse la îndoială, pentru că „atunci când lumea este obligată să asculte ambele părți rămâne totdeauna o speranță; dar când este ascultată doar una din părți, greșeala se permanentizează, devenind prejudecată, adevărul însuși încetând de a mai avea efectele unui adevăr și devenind, prin exagerare, un neadevăr”². Această ciocnire de idei este cea capabilă să nască, la rândul său, idei noi, și să asigure posibilitatea de dezvoltare pentru indivizi; totuși, o astfel de fuziune creatoare a ideilor nu poate exista în lipsa informației. Mill prefigurează aici faptul că o componentă esențială a dreptului la liberă exprimare este dreptul la informare, cele două fiind strâns legate prin însăși natura lor. De altfel, în Constituția României, dreptul la liberă exprimare și dreptul la informare sunt reglementate în articole succesive (art. 30 și, respectiv, art. 31), textele de lege instituind și limitele în care se exercită aceste drepturi:

„Libertatea de exprimare nu poate prejudicia demnitatea, onoarea, viața particulară a persoanei și nici dreptul la propria imagine, fiind totodată interzise defăimarea țării și a națiunii, îndemnul la război de agresiune, la ură națională, rasială, de clasă sau religioasă, incitarea la discriminare, la separatism teritorial sau la violență publică, precum și manifestările obscene, contrare bunelor moravuri, în timp ce dreptul la informație nu trebuie să prejudicieze măsurile de protecție a tinerilor sau securitatea națională”³.

O limitare similară este prevăzută de art. 10 paragraful 2 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului, în conformitate cu care „exercitarea acestor libertăți (...) poate fi supusă unor formalități, condiții, restrângeri sau sancțiuni prevăzute de lege care, într-o societate democratică, constituie măsuri necesare pentru securitatea națională, integritatea teritorială sau siguranța publică, apărarea ordinii și prevenirea infracțiunilor, protecția sănătății, a moralei, a reputației sau a drepturilor altora, pentru a împiedica divulgarea informațiilor confidențiale sau pentru a garanta autoritatea și imparțialitatea puterii judecătorești”⁴. În temeiul acestui text, statelor le revine obligația negativă de a nu stânjeni în vreun fel exercițiul dreptului la liberă exprimare, dar și obligația pozitivă de a interveni atunci când aceasta este încălcată. În cauza *Handyside contra Marii Britanii* (1976), s-a stabilit faptul că legea (în sensul ei larg) este criteriul primordial de evaluare atunci când discutăm despre o limitare a dreptului la liberă exprimare: orice astfel de ingerință trebuie să fie în mod expres permisă și prevăzută de lege.

De asemenea, se precizează faptul că protecția oferită de art. 10 din Convenție este una vastă, fiind aplicabilă „nu doar în cazul acelor informații sau idei care sunt favorabil primite sau considerate inofensive ori indiferente pentru public, ci și în cazul acelor informații care sunt susceptibile de a șoca opinia publică”⁵. Se impune în acest mod o cerință suplimentară în ceea ce privește legitimitatea unor restricții privind dreptul la liberă exprimare: pe lângă faptul că acestea trebuie să fie prevăzute de lege, ele trebuie să fie proporționale cu scopul legitim urmărit prin impunerea lor. Nu în ultimul rând, ceea ce trebuie apreciat de către judecători este caracterul necesar al unei astfel de ingerințe într-o societate democratică, apreciere care, conform aceleiași cauze, revine instanțelor naționale, căci ele sunt competente să stabilească, în funcție de realitățile sociale ale fiecărui stat în parte, dacă o astfel de restrângere este sau nu necesară. Aceste 3 criterii (legalitatea, scopul legitim și caracterul necesar) au fost ulterior consolidate și nuanțate prin jurisprudența mai recentă a Curții, însă ele constituie în continuare principalele repere de evaluare atunci când se pune în fața judecătorilor problema stabilirii caracterului legitim al unei restrângeri a libertății de exprimare.

De altfel, art. 53 din Constituția României consacră o reglementare similară în privința exigențelor pe care trebuie să le îndeplinească o restrângere a unui drept constituțional (nu doar în cazul libertății de exprimare sau al libertății de informare). Astfel, Constituția stabilește faptul că orice astfel de ingerință trebuie să fie făcută numai prin lege, ca act juridic al Parlamentului, și numai în situațiile în care se impune o astfel de intervenție din partea legiuitorului: „apărarea securității naționale, a ordinii, a sănătății ori a moralei publice, a drepturilor și a libertăților cetățenilor; desfășurarea instrucției penale; prevenirea consecințelor unei calamități naturale, ale unui dezastru ori ale unui sinistru deosebit de grav”⁶. Totuși, existența unor asemenea ipoteze nu este suficientă pentru a considera legitimă o restrângere a unui drept constituțional: ea trebuie să fie „necesară într-o societate democratică și să fie proporțională cu situația care a

determinat-o, aplicată în mod nediscriminatoriu și fără a aduce atingere existenței dreptului sau a libertății”⁷.

Toate aceste mecanisme instituite prin intermediul Legii fundamentale reprezintă garanții ale respectării drepturilor și libertăților fundamentale, în lipsa cărora arbitrariul ar putea fi instituit cu ușurință în domenii vitale pentru funcționarea unei societăți democratice și mai ales a unui stat de drept, care nu poate fi imaginat dacă drepturile indivizilor devin obiectul unor restrângeri arbitrare, nejustificate sau neproporționale cu cauza care le-a produs. De altfel, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a statuat în jurisprudența sa faptul că scopul primordial al *Convenției pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale* este „acela de a apăra nu drepturi teoretice sau iluzorii, ci concrete și efective”⁸. Un astfel de standard ar rămâne unul pur formal în lipsa unor reglementări precum sunt cele expuse mai sus, care au scopul de a institui mecanisme efective de protecție, dincolo de simpla expunere sau enumerare a unui catalog de drepturi și libertăți.

De ce nu ne putem totuși imagina un stat de drept perfect funcțional în absența libertății de exprimare? În *Rule of law Checklist*, documentul elaborat de Comisia de la Veneția în 2016 în care sunt prezentate principalele repere ale acestui deziderat, noțiunea de stat de drept este definită ca „un sistem de drept cert și previzibil, în care indivizii au dreptul de a fi tratați de factorii de decizie cu demnitate, egalitate și raționalitate și în conformitate cu legile statului, având posibilitatea de a contesta deciziile în fața instanțelor independente și imparțiale prin intermediul unor proceduri echitabile”⁹. Deși există diferențe la nivelul statelor membre în ceea ce privește doctrina statului de drept, există 6 elemente esențiale ale acesteia în privința cărora există un consens între statele membre, așa cum rezultă din același document: mai întâi, statul de drept presupune 1) respectarea principiului legalității, în conținutul căruia intră necesitatea unei proceduri legislative transparente și democratice. 2) Al doilea element este reprezentat de principiul securității juridice, care implică, printre altele, și respectarea cerințelor de calitate legislativă (claritate, previzibilitate, accesibilitate) în procesul de legiferare. Nu în ultimul rând, statul de drept presupune 3) interzicerea arbitrariului și 4) liberul acces la justiție în fața unor instanțe independente și imparțiale, 5) respectul pentru drepturile omului și 6) principiul egalității în fața legii și al nediscriminării. Același document menționează faptul că între statul de drept și drepturile fundamentale există nu doar o legătură formală, ci chiar o relație de interdependență¹⁰, pentru că nu poate fi conceput un stat de drept în lipsa respectării drepturilor fundamentale, la fel cum nici acestea din urmă nu pot deveni efective în lipsa unui stat de drept. Mai mult, se susține faptul că există o suprapunere conceptuală între statul de drept și anumite drepturi fundamentale (cum ar fi liberul acces la justiție sau chiar libertatea de exprimare), fapt ce subliniază caracterul indispensabil al libertății de exprimare în realitatea juridică a oricărui stat de drept. De altfel, niciuna dintre exigențele enumerate mai sus nu poate fi concepută și cu atât mai puțin înfăptuită în lipsa libertății de exprimare. Un stat în care libertatea de

exprimare are un statut mai degrabă formal sau în care acesta este diluat prin abuzuri de orice fel este un stat în care încep să paralizeze, treptat, toți pilonii statului de drept.

Deși ne gândim adesea că schimbările de această magnitudine din societate nu ar putea trece neobservate (și, mai ales, nesancționate), paralizarea libertății de exprimare reprezintă un proces lent, care se instalează treptat și diluează, prin efectele sale, puterea ziditoare a cuvântului și a dialogului, iar în cele din urmă, însăși substanța democratică a statului de drept. Dincolo de rigorile conceptuale, statul de drept reprezintă un deziderat al echilibrului din societate, iar libertatea de exprimare, deși nu reprezintă o garanție suficientă pentru înfăptuirea statului de drept, reprezintă o condiție imperativ necesară pentru conceperea sa. Deși nu este un drept absolut, limitările care pot fi aduse libertății de exprimare nu pot fi impuse dacă nu respectă anumite cerințe calitative, fapt ce constituie încă o recunoaștere a caracterului fundamental al acesteia într-o societate democratică.

NOTE

1. John Stuart Mill, *Despre libertate*, Ed. Humanitas, București, 2014, p. 67 ↑
2. *Ibidem*, p. 117 ↑
3. Constituția României, art. 30 ↑
4. Convenția Europeană a Drepturilor Omului, art. 10, par. 2 ↑
5. Case of Handyside vs. The United Kingdom (1976), par. 49 (trad. proprie) ↑
6. Constituția României, art. 53, alin. (1) ↑
7. *Ibidem*, art. 53, alin. (2) ↑
8. Cauza Maria Atanasiu și alții împotriva României (2010), par. 116 ↑
9. *The Rule of law checklist* (2016), Venice Commission of the Council of Europe, pct. 15 (traducere proprie) ↑
10. *Ibidem*, pct. 31 ↑

Imagine: Unplash